

Pécsi Tudományegyetem
„Oktatás és Társadalom”
Neveléstudományi Doktori Iskola

Ács Marianna

Nőnevelés a Felső-Baranyai Református Egyházmegye polgári leányiskolájában
és internátusában

1916-1948

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Témavezetők:

Ambrusné Prof. Dr. Kéri Katalin Phd habil

Prof. Dr. Hajdu Péter DSc

Pécs

2016

Az értekezés témája és szerkezete

Az értekezés a Felső-Baranyai Református Egyházmegye fenntartásában 1916-tól 1948-ig működő polgári leányiskolának¹ a történetét dolgozta fel, bemutatva azokat a felekezeti és politikai ideákat, melyek alapján az iskolában a nevelés folyt. Az iskola alapításától az 1929/30-as tanévig Siklóson, 1930/31-től az államosításig, 1948-ig Pécsen működött.

A kutatás legfőképp iskolatörténeti munka, mely az ország és a Magyarországi Református Egyház Dunamelléki Református Egyházkerületének és a hozzá tartozó Felső-Baranyai Református Egyházmegyének a történetéhez kapcsolódik. A református leánynevelő intézet történetének e módon való bemutatása a magyarországi nevelés- és oktatástörténeten belül kötődik a protestáns, mindenekelőtt a református oktatás és nevelés történetéhez, és az egyetemes, valamint a hazai nőnevelés történetéhez is.

A szerző bemutatta azt a történelmi kontextust, amiben a Felső-Baranyai Református Egyházmegye Polgári Leányiskolája működött a dualizmus végén, a Horthy-korszakban és 1945-től 1948-ig az átmenet idején. A II. fejezetben érintettük azokat a történelmi eseményeket, politikai gazdasági változásokat, melyek hatással lehettek az iskola működésére, különös tekintettel az egyes korszakokban a közoktatás – azon belül is – a felekezeti oktatás helyzetére.

A III. fejezetben áttekintettük a Dunamelléki Református Egyházkerületben 1948-ig működő református fenntartású nőnevelő intézményeket, megmutatva a Felső-Baranyai Református Egyházmegye fenntartásában működő polgári leányiskola helyét és szerepét a többi református nőnevelő intézmény között. Részletesen tárgyaltuk a különböző iskolatípusokat, összevetve az alapításuk idejét a más fenntartók által létesített nőnevelő intézményekével. Kitértünk az egyházkerület oktatáspolitikájára különösen a nőnevelést érintő kérdésekre.

A IV. fejezetben az iskolafenntartó Felső-Baranyai Református Egyházmegye története az iskola működésének idején a téma. Külön alfejezetben elemeztük a Felső-Baranyai Református Egyházmegye népiskoláinak történetét a dualizmus korától az államosításig.

A „Fejezetek a Felső-Baranyai Református Egyházmegye Polgári Leányiskolájának történetében” című részben áttekintettük az intézet működésének legfontosabb eseményeit Siklóson és Pécsen. Ebben a fejezetben foglalkoztunk Siklós nagyközség és Pécs városának a korszakra jellemző népesedési, gazdasági, társadalmi viszonyaival. Vizsgáltuk mindkét település iskolahálózatát is. Alfejezetben kitértünk a polgári leányiskolával egy intézményt alkotó internátus működésére is.

„A tanulás környezetének változásai az intézmény működése idején” című fejezetben részletesen tárgyaltuk az iskola és az internátus környezetéhez tartozó épületek sorsának alakulását. Bemutattuk az intézményhez tartozó, a tanítás – tanulás folyamatát elősegítő szaktantermek, felszerelések, taneszközök alakulását.

„A Felső-Baranyai Református Egyházmegye polgári leányiskolájának tanfelügyelete” című fejezetben foglalkoztunk az intézmény egyházi és állami tanfelügyeletével, kitérve az államnak a református felekezeti oktatási intézmény autonómiáját sértő intézkedéseire.

„A polgári leányiskola működésének gazdasági háttere” című fejezetben taglaltuk az intézmény bevételeit, kiadásait, az internátus gazdálkodását. Itt mutattuk be az állam szerepét az iskola finanszírozásában.

„Az iskola tantestülete” című fejezetben táblázatba foglaltuk az iskola tanáira vonatkozó legfontosabb információkat. A rendelkezésre álló adatok tükrében meghatároztuk születésük helyét, idejét, felekezeti hovatartozásukat, iskolai végzettségüket, képesítésüket, illetve azt, hogy mettől

---

¹ Az intézményt 1916-tól 1930-ig a Felsőbaranyai Református Egyházmegye Siklósi Polgári Leányiskolájának hívták, 1930-tól 1945-ig a Felsőbaranyai Református Egyházmegye Leánynevelő Intézetének nevezték, majd 1946-tól 1948-ig Református Általános Iskolaként volt ismert.

meddig tanítottak az intézményben, és milyen tantárgyakat oktattak. A „Tanári életpályák” című alfejezetben az egyes tanárok életpályáját mutattuk be felhasználva az iskola volt tanítványainak emlékeit. „Az intézmény tanárainak szerepe Pécs egyesületi életében” című alfejezetben azt szeretettük volna érzékeltetni, hogy az intézmény tanári kara Pécssett milyen aktív egyesületi életet élt, ezzel is jó hírét keltve a kisebbségi sorban lévő reformátusok oktatási intézményének.

A X. fejezet fókuszában az intézmény tanulói álltak. Vizsgáltuk az intézet létszámának változását, kitértünk ennek okaira. Elemeztük a tanulókat felekezeti hovatartozásuk, anyanyelvük, lakóhelyük és a szülők – elsősorban az apa – foglalkozása alapján. Igyekeztünk az ebből levonható következtetéseket az intézmény beiskolázási területeinek – Siklós, Pécs és Baranya – társadalmi viszonyait figyelembe véve megtenni.

A XI. és a XII. fejezet a nevelésről szól. Elsőként a református felekezetű iskola nevelési céljával, a református identitásával, élethivatását betöltő nő ideáljával foglalkoztunk. Bemutattuk a protestáns hitelveken nyugodó kálvini embereszmény jellemzőit, és a magyarországi református nők társadalmi szerepvállalásainak lehetőségeit a két világháború közötti korban. Vizsgáltuk a Dunamelléki Református Egyházkerület egyházi vezetőinek és a Felső-Baranyai Református Egyházmegye polgári leányiskola igazgatójának ünnepélyeken és közgyűléseken elhangzott beszédeit, hogy megvilágítsuk a református nőiskola nevelési céljait. Az „Oktatás és a nevelés a Felső-Baranyai Református polgári leányiskolában és internátusban” című fejezetben kitértünk arra, hogy a polgári leányiskola milyen társadalmi szerepekre készítette fel növendékeit, bemutatva az iskolában végzettek további sorsának alakulását a továbbtanulási statisztikák tükrében. A „Nevelés a Felső-Baranyai Református polgári leányiskolában és internátusban” című részben részleteztük a vallás mindennapi gyakorlatára nevelés módszerét, a hazaszeretet elmélyítésének módjait. Az utolsó fejezetben azt tárgyaltuk, hogy az iskolában használt történelemtankönyv-család a politikai ideológiák változásának hatására hogyan válik a nevelés eszközévé.

A kutatás forrásai

A kutatás során áttekintettünk számos, a témához kapcsolódó szakirodalmat, és feldolgoztuk – a teljességre törekedve – a Felső-Baranyai Református Egyházmegye polgári leányiskolájáról fennmaradt levéltári forrásokat. Sikerült egy eddig nem ismert forráscsoportot is feltárni, az iskola működésének kezdetétől az államosításig ott tanító tanárnő, Bikfalvy Irén hagyatékát.²

Számos elsődleges és másodlagos forrást használtunk fel a kutatás során, melyek közül e helyütt az elsődleges forrásokat emelném ki. Az MNL Baranya Megyei Levéltárában található egyházkerületi tanügyi előadó jelentései hozzájárultak a Dunamelléki Református Egyházkerület nőneveléssel foglalkozó intézményeiről való ismeretek összegzéséhez.

Ember Pál és Kodolányi János írásai, valamint „A bizalom pecsége alatt”³ címmel összegyűjtött püspöki vizitációk (1817 és 1885) legújabb kori levéltári dokumentumai lehetőséget adtak a Felső-Baranyai Református Egyházmegye történetének alapos megismerésére.

A disszertáció iskolatörténeti része az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeumban, az Országos Széchényi Könyvtárban fellelhető iskolaértesítők, a MNL Baranya Megyei Levéltárában kutatható „A Felső-Baranyai Református Egyházmegye Polgári Leányiskolájának Iratanyaga,” Pécs város egyesületi alapszabályainak levéltári gyűjteménye, a tanfelügyelői iratok, valamint a Baranyai Református Egyházmegye Levéltárában (BREL) található egyházmegyei közgyűlések jegyzőkönyvei, az iskola igazgatótanácsi jegyzőkönyvei és a Ráday Levéltárban lévő Ravasz László és Victor János levelezése alapján készült.

Kálvin János, Luther Márton és Sebestyén Jenő⁴ írásai hozzájárultak a református nőideál és embereszmény bemutatásához. A Dunamelléki Református Egyházkerület és a Felső-Baranyai

² Dr. Szijártó Henrik, bőhőnyei orvos, Bikfalvy Irén hagyatékának gondozója bocsátotta a rendelkezésünkre.

³ Keresztes – Hamarkay 2004.

⁴Fabiny 1982; Kálvin 1995a,b,c; Sebestyén 1927.

Egyházmegye jegyzőkönyveiben, valamint a Siklósi és a Pécsi Református Polgári Leányiskola értesítőiben fellelhető egyházi vezetők és iskolaigazgatók beszédeit elemeztük abból a célból, hogy megmutassuk, hogy a református vezetők miként vélekedtek a korban a református nőnevelés céljairól.

A polgári leányiskolában használt történelemtankönyv-család⁵ elemzésével mutattuk meg, hogy a történelemszemlélet változása e korszakon keresztül hogyan tükröződik az iskolában használt történelemtankönyvekben.

A kutatás céljai

A disszertáció születését két alapvető kérdéskör mozgatta: az egyik az iskola történetének feldolgozására irányult, a második az iskolában folyó nevelésre és annak ideológiai hátterére.

Az iskolatörténethez kapcsolódó kutatói kérdések arra vonatkoztak, hogy hogyan valósult meg a gyakorlatban a keresztyén szellemű nevelés. Szerettük volna bemutatni, hogy a Felső-Baranyai Református Egyházmegye történetéből hogyan következett az iskola alapításának és fenntartásának igénye.

Kíváncsiak voltunk arra, hogy hogyan jelent meg a nőnevelés kérdése a Dunamelléki Református Egyházkerület oktatáspolitikájában, s ennek következményeképp milyen típusú nőnevelést szolgáló intézményrendszer épült itt ki, s hogy a disszertációban feldolgozott polgári leányiskola hogyan illeszkedett ezen intézmények közé.

Hogyan hatottak az iskola történetére a korszak történelmi eseményei (pl. a világháborúk, Trianon, a szerb megszállás stb.) és az ország oktatáspolitikájának változásai?

Foglalkoztunk az iskola működtetésének kérdéseivel: így a felügyeleti jogok gyakorlásával, a tanulói környezet változásaival, az iskola működésének finanszírozásával. Kiemelnénk az egyház és az állam viszonyát illető kérdéseket az oktatás minőségét illetően és az iskola működésének finanszírozása területén. Arra kerestük a választ, hogy az állam milyen intézkedésekkel próbálta az egyház – oktatási szempontból az 1790/91. évi XXVI. törvénnyel megszerzett – autonómiáját⁶ csorbítani a korszakon keresztül, s hogyan reagált erre az egyházi vezetés.

Hogyan változott a tanulói létszám az intézmény működésének idején, és milyen okok húzódtak meg e változások mögött? Történt-e változás és melyek voltak ennek okai Siklóson és Pécsen, elsősorban a tanulók felekezetére, nemzetiségére és a szülei társadalmi helyzetére vonatkozóan?

Az is foglalkoztatott bennünket, hogy a tanár a magas szintű oktatói tevékenységén kívül hogyan közvetítette azokat a keresztyén értékeket, melyeket az iskola hirdetett. Hogyan járult hozzá a tantestület az egyesületi tevékenységével a kisebbségi sorban lévő felekezeti iskola helyi társadalomba való integrálódásához?

A másik fő iránya a kutatói kérdéseknek az intézményben folyó református nőnevelés céljára, azaz a református identitás kialakítására és a nők társadalmi szerepeire irányultak. Igyekeztünk megválaszolni, hogy milyen keresztyén ideák mentén folyt a nevelés a Felső-Baranyai Református Egyházmegye polgári leányiskolájában. Tanulmányoztuk a protestáns hitelveket, a kálvini tanításokat, hogy megválaszolhassuk azt a kérdést, hogy mely tulajdonságok, magatartási minták adják a reformáció korától a református identitás alapját.

⁵ Istvánffy 1910; Istvánffy – Kovács 1922; Kovács 1928.

⁶ 1790/91. évi XXVI. törvénycikk 5. pontja: „Nemcsak azon mind alsó, mind grammatikai iskolákat, melyekkel bírnak, megtartaniok, hanem újakat és mindenütt, ahol szükségesnek látszik, valamint felsőbbeket is, ezeket azonban előleges királyi jóváhagyás hozzájárulásával, állítani s azokba mestereket, tanárokat, igazgatókat, aligazgatókat hívni és őket elbocsátani, számukat szaporítani vagy csökkenteni, valamint bármely iskoláik részére úgy helybeli, mint felsőbb és legfelsőbb tanfelügyelőket vagy gondnokokat hitvallásuk tagjai közül választani; a tanítás és tanulás módját, szabályát és rendjét (..) megállapítani a jövőben mindig szabad legyen a mindkét hitvallású evangélikusoknak” Forrás: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=4900>

Foglalkoztatott minket az a kérdés is, hogy a korszakban tevékenykedő egyházi vezetők (püspökök, esperesek, iskolaigazgatók stb.) hogyan vélekedtek a nőnevelés céljáról, a keresztyén nő társadalmi szerepeiről. Kerestük a választ arra a kérdésre is, hogy az iskola 1916-tól 1948-ig való működése idején volt-e valamilyen változás abban, hogy milyen szerepekre készítette fel a növendékeit.

Kerestük a választ arra is, hogy milyen volt a vallásos és a hazafias nevelés gyakorlata az intézményben, különös tekintettel a tanórán kívüli elfoglaltságokra. Az is érdekelt bennünket, hogy hogyan váltak a politikai ideológiák közvetítőivé és a nevelés eszközévé a történelem-tankönyvek?

A kutató hipotézisei

A Felső-Baranyai Református Egyházmegye – kisebbségi sorsban élő református közösségek élén – a református polgári leányiskola létesítésével a baranyai reformátusság kultúra-, identitás- és vallásmegtartó bázisát kívánta megteremteni. Azt feltételeztük a kutatás elején, hogy baranyai reformátusság a társadalmi bázisának megfelelő iskolatípust választott.

Úgy véltük, hogy ezt a kisebbségi célokért küzdő iskolát állami beavatkozás nélkül nem tudta fenntartani az elszegényedő és csökkenő létszámú Felső-Baranyai Református Egyházmegye.

Azt gondoltuk, hogy az állam anyagilag is segíti az egyházi oktatási intézmények fenntartását, és nem korlátozza autonómiáját a két világháború korában, egy olyan politikai környezetben, melyben a vezető ideológia a keresztyén–nemzeti volt.

A kutatás kezdetekor azt feltételeztük, hogy a nők emancipációs törekvései negatív módon hatottak a református egyházi vezetőkre, s hatására megerősítették a nők társadalomban betöltött szerepeiről vallott konzervatív nézeteiket. Hipotézisünk az volt, hogy a református hitéletet megújító belmissziói mozgalom, – mely sokkal intenzívebb vallásgyakorlást és az eredeti protestáns hitelvekhez való szigorú visszatérést várt el mindazoktól, akik csatlakoztak e mozgalomhoz – nem teremt lehetőséget a középosztálybeli református nő számára, hogy az hitves – anya – háziasszony hármas szerepéből kilépjen a munka világába, és létrehozza a családjáért, a református gyülekezetért és a saját öfenntartásért dolgozó modern keresztyén nő típusát.

Úgy véltük a kutatás kezdetén, hogy a történelemtankönyv a legalkalmasabb arra, hogy hatással legyen a növendékek hazafias nevelésére, viselkedési minták közvetítésére. Azt feltételeztük, hogy a történelem tankönyvek tükrözik szerzőjük világnézetét, s annak a kornak politikai ideológiáját, melyben szerzőjük élt, s írta művét.

A kutatás módszerei

A kutatás során elsősorban neveléstörténeti módszereket⁷ alkalmaztunk, hogy a kérdéseinkre választ kapjunk. Összegyűjtöttük a témát felölelő szakirodalmat, valamint az elsődleges forrásokat, s ezeket egymással összevetve – kvalitatív elemzéssel,⁸ forráskritikát alkalmazva – elvégeztük a másodlagos források kritikai feldolgozását.

Az értekezés diakrón megközelítéssel tárgyalta az iskola és az egyházmegye történetét. A kronologikus témavezetés mellett szinkrón szempontokat is érvényesítettünk a dolgozatban, koncentrálna az iskola működését érintő fontosabb kérdéskörre, mint pl. a tanulás környezete, az intézmény finanszírozása, a vallásos és a hazafias nevelés gyakorlata az intézményben.

A tanári életpályák, valamint az iskola történetének hitelesebb bemutatása érdekében az oral history módszerével éltünk.⁹ 2012 májusában interjúkat készítettünk a következő volt növendékekkel: Merkel Ottóné, Danyiné Kiss Katalin, Szakácsné Kozári Piroska és Komlósi Ernőné Kiss Ilona. Az interjúkon elhangzott visszaemlékezések színesítik és hitelesebbé teszik az iskola történetét.

---

⁷ Kéri 2001; Pukánszky 2008.

⁸ Szabolcs 2001.

⁹ Gyáni 2000; 2003; Szabolcs 2001; Károly 2007.

Az iskola statisztikai adatait (pl. a tanulók létszámának változásait, felekezeti hovatartozását, nemzetiségét, szülei társadalmi hovatartozását és lakóhelyét) illetően kvantitatív módszereket alkalmazva elemeztük. E vizsgálat következtében láthatóvá váltak a történelmi események, egyházpolitikai és oktatáspolitikai döntések iskola működését is befolyásoló következményei.

„A református nőnevelés ideálja a Dunamelléki Református Egyházkerületben az egyházi vezetők és a Felső-Baranyai Református Polgári Leányiskola igazgatójának ünnepélyeken és közgyűléseken elhangzott beszédei alapján” című fejezetben interdiszciplináris kutatási módszerrel éltünk: diskurzuselemzéssel vizsgáltunk elsődleges forrásokat.¹⁰ Elsősorban Vámos Ágnes¹¹ útmutató munkáit követtük, aki e kutatómódszertan általános eljárásait ötvözte a metafora-kutatás sajátosságaival.

„A történelemszemlélet változásának bemutatása Istvánffy Gyula és Kovács György polgári leányiskolák IV. osztálya számára írt történelemkönyveiben szerepeltetett nőalakokon keresztül” című fejezetben a tankönyv-elemzés módszerét¹² alkalmaztuk ikonográfiai elemzéssel¹³ kiegészítve.

A bőséges elsődleges és másodlagos forrás feldolgozása többféle módszertani megközelítéssel egy sajátos iskolatörténeti munkát eredményezett, mely a református nőnevelés ideáljából kiindulva azt mutatja be, hogy hogyan valósították meg a két világháború között, Baranyában e célokat.

A dolgozat tartalmát 2 térkép, 15 táblázat és 61 ábra egészíti ki.

A kutatás eredményei

A doktori értekezés legfőbb eredménye, hogy feldolgozta a reformáció korára visszatekintő múlttal rendelkező Felső-Baranyai Református Egyházmegye polgári leányiskolájának történetét.

Az iskolatörténeti munka a református nőnevelésre fókuszálva született meg. Mind a leánynevelés-történetnek a református felekezeti nőoktatás, mind a magyarországi református egyháztörténetnek a nőnevelés egy kevésbé kutatott része. E disszertáció hiányt pótol ezen a téren.

A kisebbségi sorsban élő református közösségeket összefogó Felső-Baranyai Református Egyházmegye polgári leányiskolája és internátusa a baranyai, a siklósi majd pedig a pécsi református közösség kultúra-, identitás- és vallásmegtartó iskolaközpontja lett. Működésének 32 éve alatt református szigetként képviselte és közvetítette a többségben katolikus népességű Baranyában, Siklóson és Pécsen a református szellemiségét és nevelési értékeit.

1916-ban a reformáció négyszáz éves évfordulójának tiszteletére hozta létre az egyházmegye akkori központjában, a református többségű Ormánság keleti szélén fekvő Siklóson a polgári leányiskolát. Több oka volt, hogy az egyházmegye egyetlen elemi ismeretknél többet nyújtó felső népiskolát létesített leányok számára. Az egyik helytörténeti vonatkozású: Siklóson egy évtizedig működő, a különböző felekezeteket befogadó magán polgári leányiskola megszűnt, a katolikus felekezet új polgári leányiskolát alapított, s a református közösség félt attól, hogy az addigi felekezetiileg semleges oktatást a katolikus fenntartású polgári leányiskola nem fogja biztosítani a református leánynövendékeknek. Ez a helyi igény találkozott a Dunamelléki Református Egyházkerület oktatáspolitikájában Petri Elek püspökségével egyre hangsúlyosabbá váló nőnevelést támogató iránnyal.

A „Református fenntartású nőnevelő intézmények a Dunamelléki Református Egyházkerületben 1948-ig” című fejezetben összegyűjtöttük a Dunamelléken református fenntartásban működő, az elemi

---

¹⁰A diskurzuselemzés a XX. század végének egy újfajta filozófiai gondolkodásmódján, a posztmodern ismeretelméleten alapul, mely átértelmezte a nyelv és a valóság viszonyát. Ma már nem úgy gondolkodunk a nyelvről, mint médiumról, melynek közvetítésével ismerhető meg a valóság és annak elemei, hanem azt gondoljuk, hogy a nyelv által hordozott jelentésekből épül fel a világunk (Carver 2004; Baska 2008).

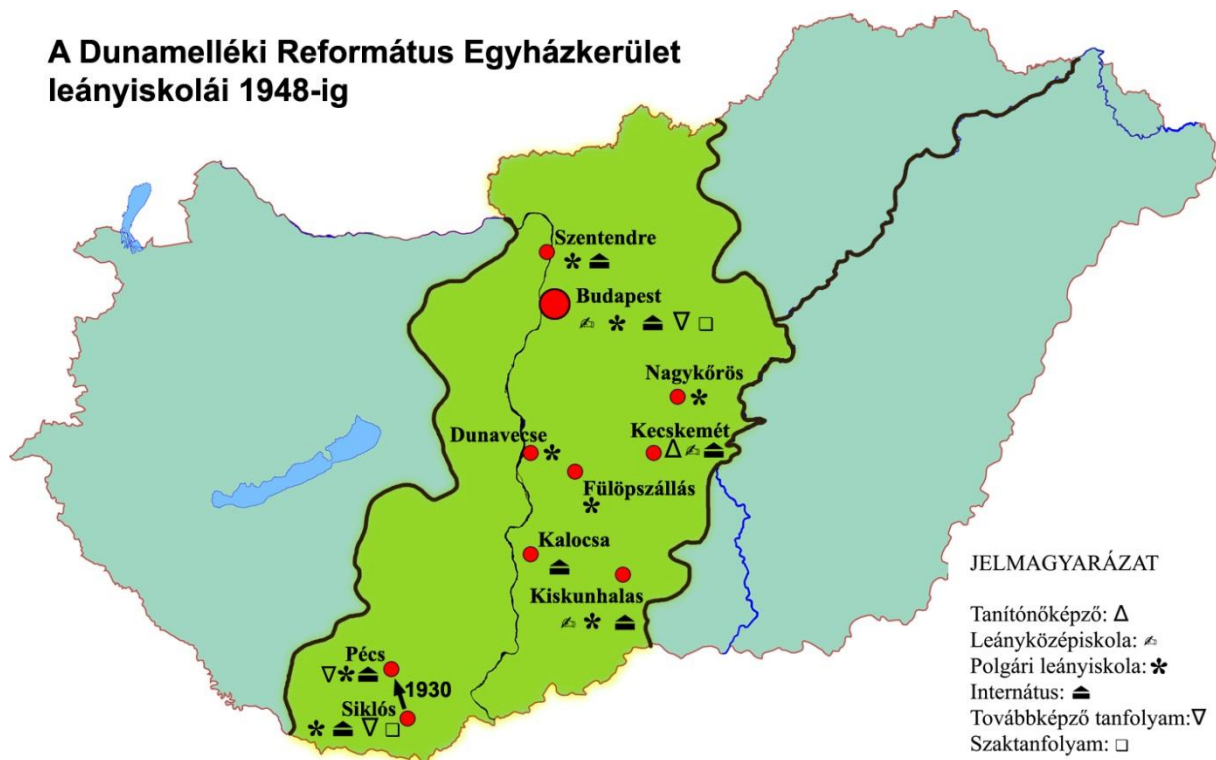
¹¹ Vámos 2001, 2003.

¹² Unger 1979; Katona 2006ab; Albert 2006, 2007; Szabó 2010.

¹³ Fischerné 2009.

iskolai szintű képzésnél magasabb műveltséget adó nőnevelő intézményeket a 19. század második felétől 1948-ig.

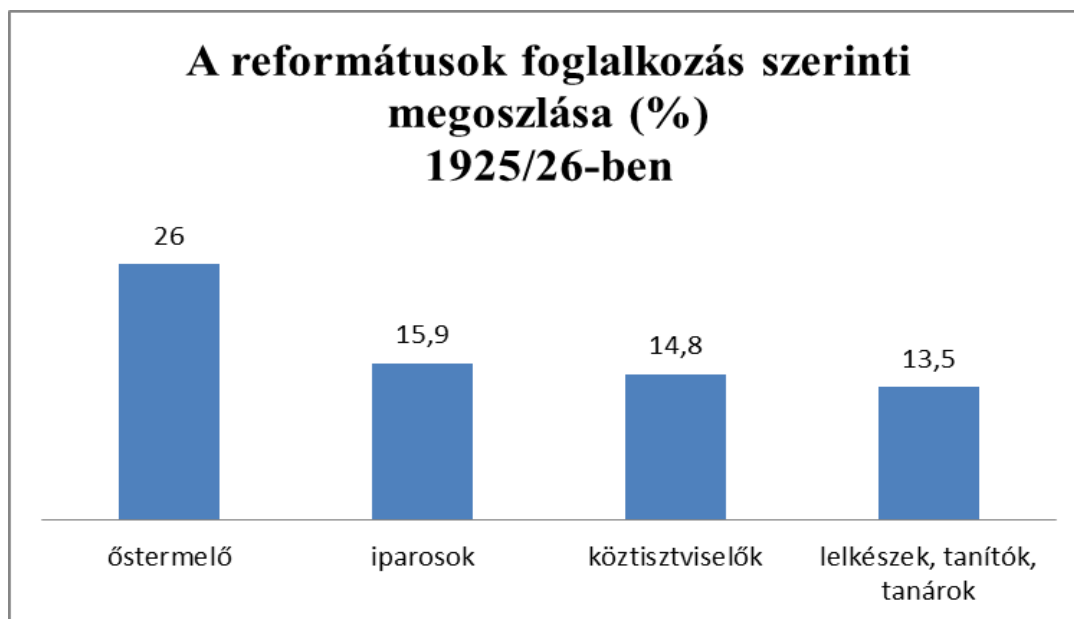
A Dunamelléki Református Egyházkerület leányiskolái 1948-ig

Megmutattuk, hogy az egyházkerület, az egyházmegyék és egyházközségek mostohán kezelték a nőoktatás kérdését: a különböző elemi iskoláknál magasabb szintű műveltséget nyújtó nőnevelő intézménytípusokat – a többi fenntartóhoz viszonyítva – megkésve és kis számban működtettek. Rámutattunk arra, hogy összefüggés van a nőnevelés elhanyagoltsága és a református egyházi vezetők a nők társadalmi szerepvállalását érintő felfogása közt. Úgy véljük, hogy az a konzervatív nézet, amely – a modernizálódó társadalmi igények ellenére – a nőt anya –feleség – háziasszony társadalmi szerepkörben kívánta látni, megmutatkozott a működtetett nőnevelő intézmények típusaiban, felállításának idejében, valamint kevés számában is.

Azt feltételeztük a kutatás elején, hogy a polgári leányiskola típusában a baranyai reformátusság a társadalmi bázisának megfelelő iskolatípust választott. A Magyarországi Református Egyház társadalmi bázisát, és így a baranyai reformátusságét is, a korszakban jelentős részben a mezőgazdaságból élő őstermelők, földművesek kis- és középbirtokosok adták. (1. ábra)

1. ábra: Az ország reformátusainak foglalkozás szerinti megoszlása 1925/26-ban

Szerk.: Ács 2016. Forrás: Hörcsik 1983:306.

A polgári leányiskolákat főként a városok új polgárosodó rétegeinek, a kisiparosok és kiskereskedők, illetve az alsó tisztviselők gyermekei számára hozták létre 1868-ban¹⁴. Ennek oka, hogy viszonylag rövid idő alatt magasabb műveltséget, gyakorlatias ismereteket közvetített, mellyel alacsony társadalmi státuszú állásokat lehetett betölteni. Az 1920-as évek elején református fenntartásban a polgári iskoláknak csak 3%-a volt, ami szerint a MRE nem támogatta a polgári leányiskolák alapítását, mivel ez iskolatípus nem illeszkedett a MRE tradicionális oktatási funkcióiba. A Konvent jelentése szerint „ez iskola iránt kevés az egyháztagok hajlandósága”¹⁵ „Igazi mostohagyermek volt a múltban az egyháznak a polgári iskola és a polgári tanárság.”¹⁶ A szerző számba vette akét világháború közötti korban a Dunamelléki Református Egyházkerület nőnevelő intézményeit, s megállapította, hogy a Dunamelléken református fenntartásban létesített iskolatípusok közül a polgári leányiskola volt a legnépszerűbb iskolatípus. Úgy véljük, hogy a modernizáció hatására a MRE széles társadalmi bázisát alkotó parasztság egy része is vagyonosodni és polgárosodni kezdett, mely különösen megmutatkozott a tárgyalt intézmény beiskolázási területén és idején, a református Felső-Baranyában. Így válhatott egy ideig a polgári leányiskola a parasztpolgárok leányainak kedvelt iskolatípusává Siklóson.

¹⁴ A Kiegészítést követően, az Andrássy-kormány VKM minisztere Eötvös József kezdeményezésére született meg az új népoktatási törvény, 1868. évi 38. tc. mely a polgári leányiskolákról is rendelkezett. A polgári iskolába az elemi iskola 4 évfolyamának elvégzése után lehetett felvételizni a vég bizonyítvány bemutatásával vagy felvételi vizsgával. Négy évfolyamos volt. A feladata volt ezen iskolatípusnak, hogy tágabb műveltséget nyújtson az elemi iskolában megszerezhetőnél, és olyan praktikus ismereteket közvetítsen, melyek nem a tudományos pályákra, hanem a háziasszonyi teendők elvégzésére tették alkalmassá a leányokat. A polgári iskolák létrejöttkor ez az iskolatípus a népoktatási intézmények körébe tartozott, majd az 1916-os miniszteri rendelet már a középfokú oktatás rendszerébe illesztette, majd az 1927. évi 12. tc. önálló, középfokú iskolává nyilvánította. A legfontosabb célja ezen iskolatípusnak nem változott: továbbra is vallásos, erkölcsös, nemzeti szellemben, gyakorlati irányú, általános műveltséget adó intézménytípus maradt. Bővült azonban a feladatköre, mert már nemcsak művelt, magyar polgári háziasszonyokat neveltek ezekben az intézményekben, hanem szakiskolákra való előkészítést is megszabta számukra ez a törvény. Leginkább az ebben az iskolatípusban tanított tantárgyak között megjelenő rendkívüli tárgyak (gyors- és gépírás, fehérnemű-varrás) mutatták, hogy – a háziasszonyképzőn túl – bizonyos típusú kereső foglalkozásra is felkészítették az itt tanuló leányokat. A polgári elvégzése után kereskedelmi, ipari és alacsonyabb képzettséget igénylő tisztviselői pályák nyíltak meg az itt végzettek előtt.

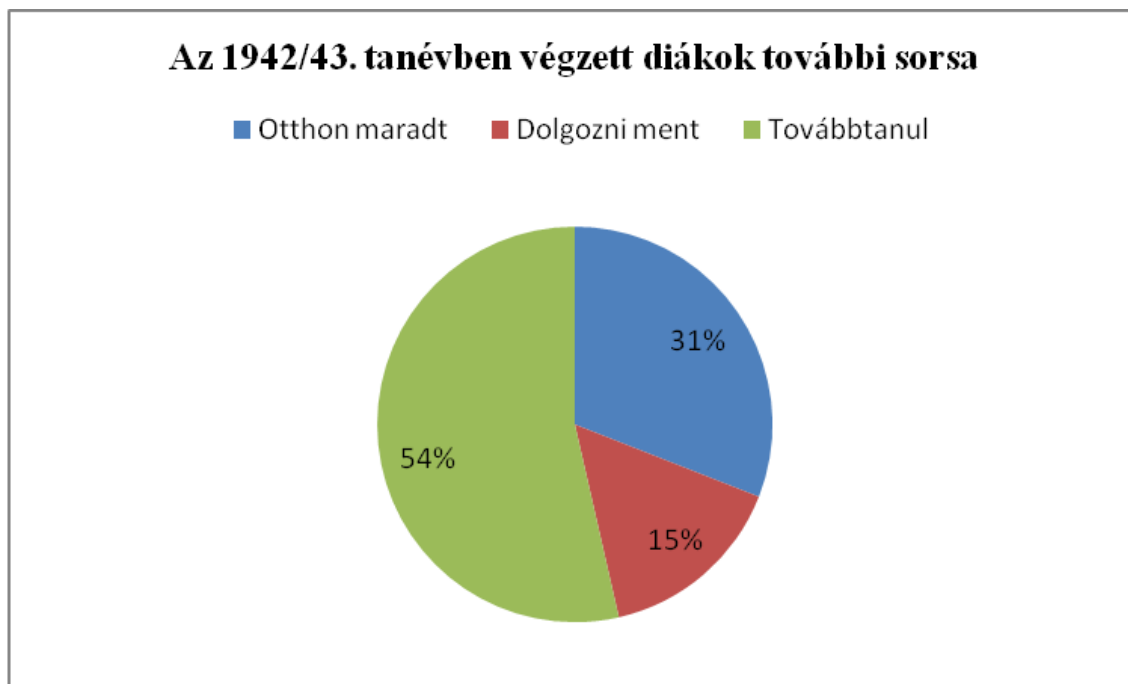
¹⁵ ZSL 2.a.Kkir.115.d. Idézi: Hörcsik 1983:305.

¹⁶ u.o.

A polgári iskola célja a feleség –anya – háziasszony szerepének minél tökéletesebb megvalósítását szolgálta, s nem ösztönözte a leányokat továbbtanulásra, megegyezve a nők társadalmi szerepeiről az egyházi vezetésben uralkodó keresztyén konzervatív szemlélettel. Az iskolában végzett növendékek pályakövetését tükröző 1942/43-as statisztikai adatsor¹⁷ mutatja, hogy még 1942/43-ban is a diákok 31%-a a hagyományos női szerepet választotta az iskola elvégzése után, 15%-a helyezkedett el a munkaerőpiacon és 54%-a tanult tovább a leányoknak. (2. ábra)

2. ábra: Az 1942/43. tanévben végzett diákok pályakövetése

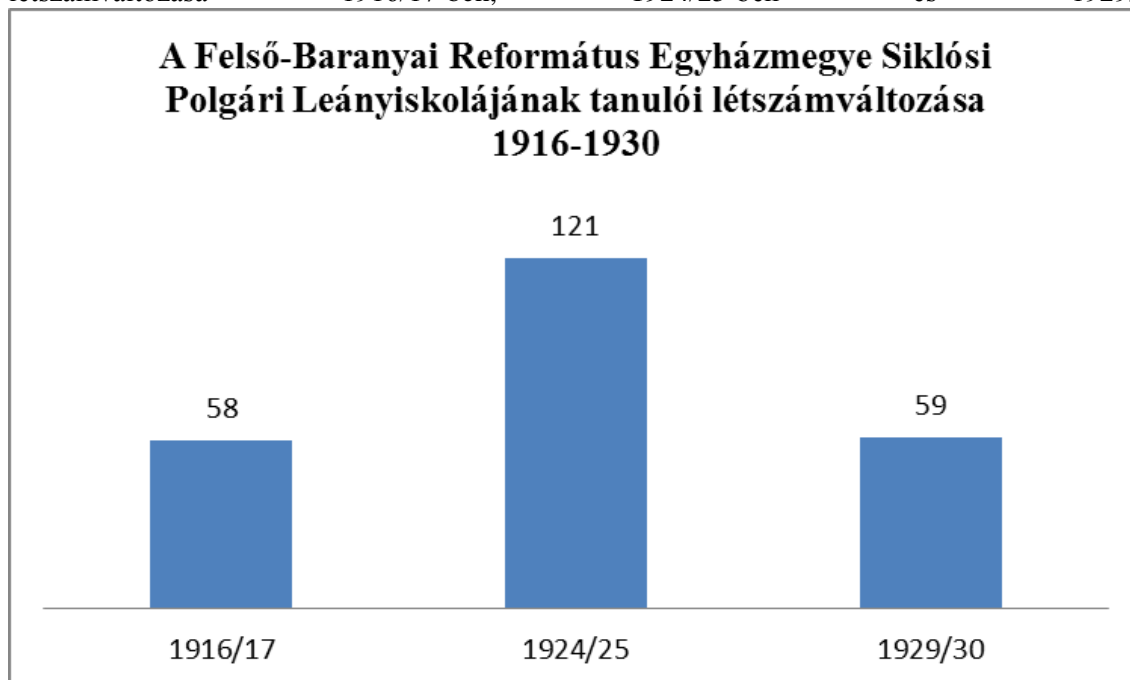

Szerk.: Ács 2015. Forrás: Felsőbaranyai Református Egyházmegye Pécsi Polgári Leányiskolájának és Továbbképző Tanfolyamának Értesítője az 1943/44. tanévről. Pécs, 1944. p. 23.

A Felső-Baranyai Református Egyházmegye polgári leányiskolájának beiskolázási területe változott 1916/17-től 1947/48-ig. Az intézmény Felső-Baranya és Alsó-Baranya református lakosságának oktatási és kulturális központjaként létesült Siklóson, de Trianon következtében elvesztette beiskolázási területének jelentős részét: Alsó-Baranya, Bácska és Szlavónia magyar reformátusait. A helyzetet súlyosbította az 1920-as évek végén jelentkező gazdasági világválság. Ez utóbbi sújtotta a Siklóson működő intézmény társadalmi bázisát, főképp a napszámos, a kiskereskedő és kisiparos rétegeket, akik romló anyagi körülményeik miatt nem tudták leányaikat a polgári iskolában taníttatni. (3. ábra és az 5. ábra)

¹⁷ Sajnos csak erről az évről áll rendelkezésre adat.

3. ábra: A Felső-Baranyai Református Egyházmegye Siklósi Polgári Leányiskolájának tanulói létszámváltozása 1916/17-ben, 1924/25-ben és 1929/30-ban

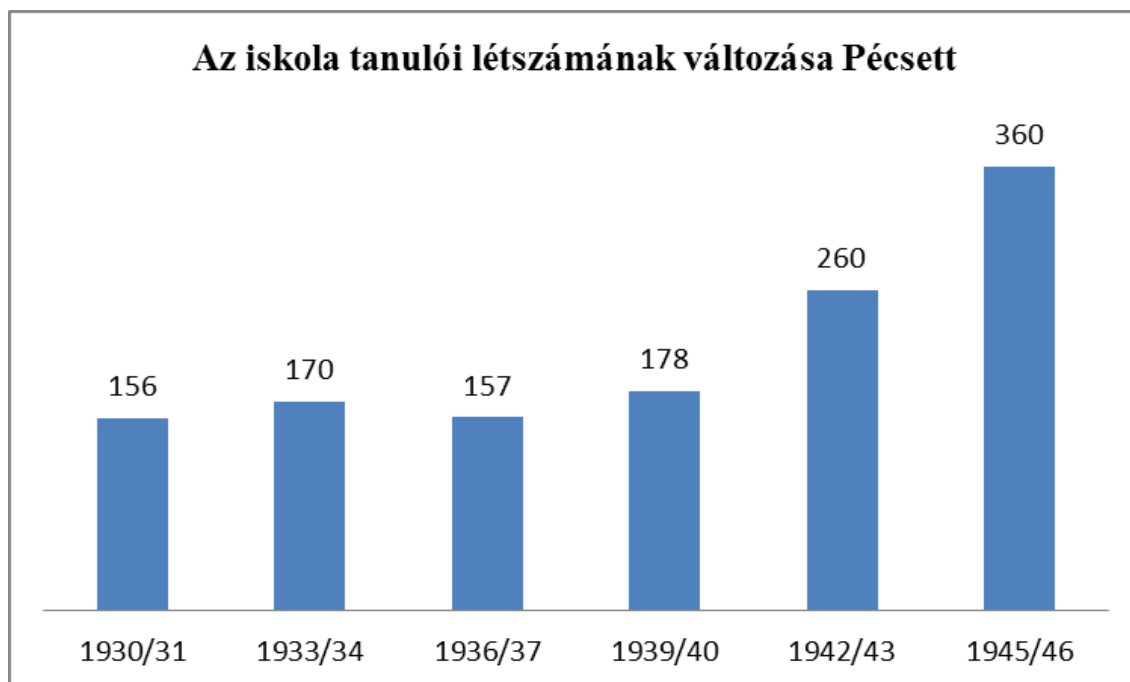

Szerk.: Ács 2015. Forrás: A Felső-Baranyai Református Egyházmegye közgyűlési jegyzőkönyveiben található igazgatói jelentések (1916-1930)

Az iskola működésének kezdetétől nehézséget okozott az iskola fenntartása. Az 1920-as évek végére nyilvánvalóvá vált, hogy ezt a kisebbségi célokért küzdő iskolát állami beavatkozás nélkül nem tudja fenntartani az elszegényedő és csökkenő létszámú baranyai református vidéken működő Felső-Baranyai Református Egyházmegye. Ekkor sem az állam, sem Siklós nem támogatta anyagilag az intézményt, s az egyházkerület és az egyházmegye is úgy látta, hogy az intézmény fennmaradásának záloga a Pécsre költözés.

Pécsett a polgári iskola olyan, gazdaságilag fejlődésnek indult ipari, kereskedelmi és kulturális központba került, amelynek népessége a bevándorlás következtében folyamatosan növekedett a korszakban. E bevándorlók egy része református volt, akik szívesen iskolázták be gyermekeiket a református leánypolgáriba. Pécsett magas számban tanultak helybéliek és más felekezethez tartozók is az intézményben. Úgy véljük, hogy az intézmény Pécsett szolgáltatta meg leginkább az alacsony tisztviselői, kiskereskedői és kisiparos réteget, melynek a képzésére a polgári iskola eredetileg létrejött. (7. ábra) A Felső-Baranyai Református Egyházmegye Leánynevelő Intézetének, internátusa révén nem kellett lemondania az ormánsági és Dráva-melléki parasztpolgári rétegek leánykájáról sem. Ezt igazolja, hogy Pécsett a tanulói létszám fokozatosan emelkedett. Az iskola történetében a legmagasabb tanulói létszám, a magántanulókkal együtt 1943/44-ben már 442 fő volt. (4. ábra)

4. ábra: A Felső-Baranyai Református Egyházmegye Leánynevelő Intézetének nyilvános és magán tanulóinak létszáma 1930/31-től 1945/46-ig

Szerk.: Ács 2014. Forrás: OSZK: 1924/25- 46/47. Ért. 1527/a számon "A felsőbaranyai református egyházmegye leánynevelő intézetének évkönyve, valamint 53/1947. sz. irat. MNL BaML VIII. 297.

A dolgozatban részletesen bemutatjuk – az országra, a Felső-Baranyai Református Egyházmegyére s az iskola működésének két településére: Siklósra és Pécsre jellemző történelmi, társadalmi és oktatástörténeti kontextusba helyezve – a Felső-Baranyai Református Egyházmegye polgári leányiskolájának és internátusának a történetét. Az I. világháború következményei, a szerb megszállás, Trianon tragédiája, a nagy gazdasági világválság, a faszálódó társadalom, a II. világháború és veszteségei, az átmeneti korszak intézkedései meghatározták az intézményben folyó oktatói és nevelői munkát. Az I. világháború és a forradalmak viharai, a szerb megszállás, Trianon következményei (nemcsak területileg, de beiskolázás szempontjából és a gazdasági életet meghatározó piac szempontjából is elvesztett a református Alsó-Baranya, Bácska és Szlavónia), az állam kiszámíthatatlan finanszírozási és szigorú tanfelügyeleti politikája, a súlyosbodó gazdasági válság, a faszálódás, a II. világháború ellenére is megtalálta az egyházmegye az iskola fenntartásának módját. Ehhez szükség volt mindig egy-egy olyan személyiségre, aki mind emberileg, mind politikai kapcsolatait, anyagi erejét, munkáját, hitének erejét felhasználva tevékenykedett az iskoláért. Elsőként Fejes Endre, siklói ügyvédet említenénk, akinek kezdeményezésére jött létre az iskola, majd Rúzsás Lajos lelkipásztort és iskolaigazgatót, aki a szerb megszállás idején is ki tudta vezetni az intézményt az adósságcspadából. Kántorjánosy Mándy Sámuel, szentlőrinci földbirtokost, felsőházi tagot, az egyházmegye világi gondnokát, aki többször mentette meg az iskolát politikai kapcsolatai révén a bezárástól, s eszközölt ki a gazdasági válság idején is olyan jelentős kölcsönt az államtól, hogy az iskola Pécsre tudott költözni, s jobb körülményeket teremtve tudta oktatni és nevelni a leányokat. A református egyházmegyei vezetők közül Nyáry Pált emelnénk ki, aki a belmisszió¹⁸ elkötelezett híveként képes volt egy kis

¹⁸A XIX. század végén jelentkező mozgalom, melynek célja a formális keresztény társadalom megtérítése volt. Budapesten indult, Szabó Aladár volt a vezetője. Ennek a mozgalomnak köszönhető a vasárnapi iskolák megalakulása, az imacsoportok, bibliakörök működése, esendes napok, konferenciák, evangelizáció létrejötte. Ennek lett a következménye számos egyesület megalakulása, mint a Vasárnapi Iskolai Szövetség (1907), a Magyar Evangéliumi Keresztény Diákszövetség (MEKDSZ, 1907), a Keresztény Ifjúsági Egyesület (KIE, 1883), a Bethlen Gábor Kör (1901), a Magyar Református Diákok Soli Deo Gloria (SDG, 1921).

létszámú gyökértelen református gyülekezetből erős egyházközséget kovácsolni, egyházmegyei vezetőként és iskolafenntartóként pedig új fejlődési pályára helyezte a polgári leányiskolát. A Pécsre költözéssel megteremtődött a lehetőség az intézmény továbbélésére és fejlődésére. Mojsisovich Margit igazgatónő követte őt törekvéseiben, aki 23 éven át igazgatta az iskolát, s tette ismertté és elismertté a katolikus többségű Pécssett az intézményt. Az egyházkerületi tanfelügyelők közül Imre Sándort kell említeni, aki szakmai tapasztalatával és emberséges, segítőkész szakfelügyelői magatartásával biztosítéka volt az iskola szakmai színvonalának, mind a református nevelés terén, mind az oktatás terén. Nem szabad elfeledkeznünk azokról a többségében református gyülekezetekről, az egyházközségekhez tartozó hívekről, lelkesekről, református tanítókról, tanárokról, szülőkről és diákokról sem, akik a nehéz anyagi körülmények ellenére is pénz-, könyv- és ételadományaikkal, munkájukkal hozzájárultak az intézmény fenntartásához.

„A tanulás környezetének változásai az intézmény működése idején” című fejezetben láthatjuk azt az erőfeszítést, mind az anyagiakat, mind a szellemieket, amit az iskola vezetősége tett évről évre azért, hogy az internátus és az iskola épületeit és felszerelését a törvényi előírásoknak megfelelő állapotban működtesse.

A polgári leányiskola működésének gazdasági hátterének vizsgálata során megtudtuk, hogy a Felső-Baranyai Református Egyházmegye polgári leányiskoláját és internátusát milyen bevételekből tartotta fenn az egyházmegye. Jól láttuk, hogy az egyházmegye hozzájárulása az iskolafenntartáshoz csekély mértékű volt. Az intézményt a szülők által befizetett tandíjából és állami (fizetés-kiegészítő) támogatásból tartották fenn. Az intézmény nagyobb kiadásait, mint amit az építkezések, az iskola felszerelésének beszerzése jelentettek, főképp egyházkerületi, konventi és állami forrásból fedezték. Figyelemre méltónak találtuk az intézmény tantestületének és diákságának azon törekvéseit, amellyel hozzájárultak az iskola működéséhez. Ünnepek és kézimunka-kiállítások bevételei, a diákegyesületek adománygyűjtési akciói, az iskola kertjének megmunkálása, rövid ideig a sertéstartás, a saját papírkereskedés működtetése plusz bevételeket teremtett. Az iskola vezetése e bevételeket arra használta fel, hogy jobb minőségűvé tegye az oktatást. Ilyen forrásokból vették a zongorát, az iskola szertárainak, az iskola könyvtárának állományát ebből gazdagították. A kertben termelt élelmiszer és a sertéstartás hozzájárult a jobb minőségű étkeztetéshez. E törekvésekkel arra nevelték a diákjaikat, hogy sok kicsi sokra megy elven, több lábon állva kell és lehet az életben boldogulni. Megállapíthatjuk, hogy ezt a kisebbségi célokért küzdő iskolát állami beavatkozás nélkül nem tudta fenntartani egy elszegényedő és csökkenő létszámú Felső-Baranyai Református Egyházmegye. Az állami finanszírozás mértéke olyannyira befolyásolta az intézet működését, hogy volt olyan időszak az iskola életében, hogy a tanárok után járó fizetés-kiegészítő államsegély megvonásával az iskola léte került veszélybe.

Klebelsberg Kunó kultuszminisztersége idején, mikor az állam a keresztény-nemzeti ideológiának megfelelően a vallásos, erkölcsi és nemzeti nevelésben látta az ország kultúrfölényének biztosítását és a trianoni tragédia túlélésének lehetőségét, nem támogatta a Felső-Baranyai Református Egyházmegyét több elemi iskolájának, s a polgári leányiskolájának a fenntartásában. 1922/23-as tanévben a polgári leányiskola négy tanári fizetés-kiegészítő állami támogatását lecsökkentették a felére, ami az iskola bezárását jelentette. Kántorjánosi Mándy Sámuel lobbizta ki a VKM-nél az eredeti állapot visszaállítását, s így indulhatott meg a tanítás az iskolában 1923 szeptemberében. A kormányzati intézkedés hátterében valószínűleg az ország súlyos anyagi nehézségei álltak. Azonban az állami javak felekezetek közti elosztásában nem érvényesült a felekezetek közti egyenlőség elve: az állam részrehajló volt a katolikus felekezet irányába, holott annak szilárdabb anyagi bázisa (a több mint hatszoros földbirtok-vagyona) sokkal kevésbé tette kiszolgáltatottá iskoláinak fenntartásában. A finanszírozásban a kiszámíthatatlanság, mind az egyházmegye (nem érkezett meg a gyülekezetektől a fenntartási járulék, akadoztak a befizetések), mind az állam részéről megnehezítette az intézmény gazdálkodását. 1928/29-ben és 1929/30-ban pl. az állam felemelte 70%-ra a fizetés-kiegészítő államsegély mértékét, ezzel jelentősen csökkentette az egyházmegye terheit, a gazdasági válság idején ismét leredukálta először 57%-ra, majd 1932/33-tól 49%-ra, s ez így is maradt a Hóman-i korszak alatt. A gazdasági válság idején az állami finanszírozás mértékének csökkenése miatt kevésbé

szenvedett az intézmény. Ennek oka az volt, hogy bár lecsökkentette a fizetés-kiegészítő államsegélyt, de építési segély formájában többet visszajuttatott az intézménynek, mint amennyit elvett.

Az állami finanszírozás és az állami tanfelügyelet vizsgálatával megállapítható, hogy a korszakon belül, az 1930-as években egyre erősödött az állam szerepe az oktatásban, s egyre nagyobb veszélybe került az egyházi fenntartású iskola autonómiájának kivívott joga. A kutatás kezdetekor azt gondoltuk, hogy az állam anyagilag is segíti az egyházi oktatási intézmények fenntartását, és nem korlátozza autonómiáját a két világháború korában, egy olyan politikai környezetben, melyben a vezető ideológia a keresztény-nemzeti volt. A fentiekből láthattuk, hogy az állam egy részről támogatója volt az iskola működtetésének, másrészt pedig akadályokat gördített elé. A tanfelügyelet kapcsán több vitás kérdés volt az állam és a MRE vezetősége között. Az látszott az iskolát is érintő ügyekből, hogy a MRE vezetősége ragaszkodott a törvények által számára biztosított jogokhoz, de kénytelen volt – főképp anyagi és politikai kiszolgáltatottsága miatt – engedni az állam oktatásirányító szerepének. Az egyházi autonómia korlátozása az államosítással teljesedett ki. Ennek traumáját még inkább kiemelik a tanulás környezetéről szóló fejezetben leírtak. Az évtizedeken tartó küzdelem az iskola épületeiért, tornateremért és felszereléséért az államosítással semmibe vezett. Nehéz lehetett ezt megélni, s erről a még élő tanítványokkal készített interjúk számolnak be a leghitelesebben. Sajnos az épületek átadásának iratain kívül nem áll rendelkezésre forrás, hogy a múltnak e darabját tisztán lehessen látni.

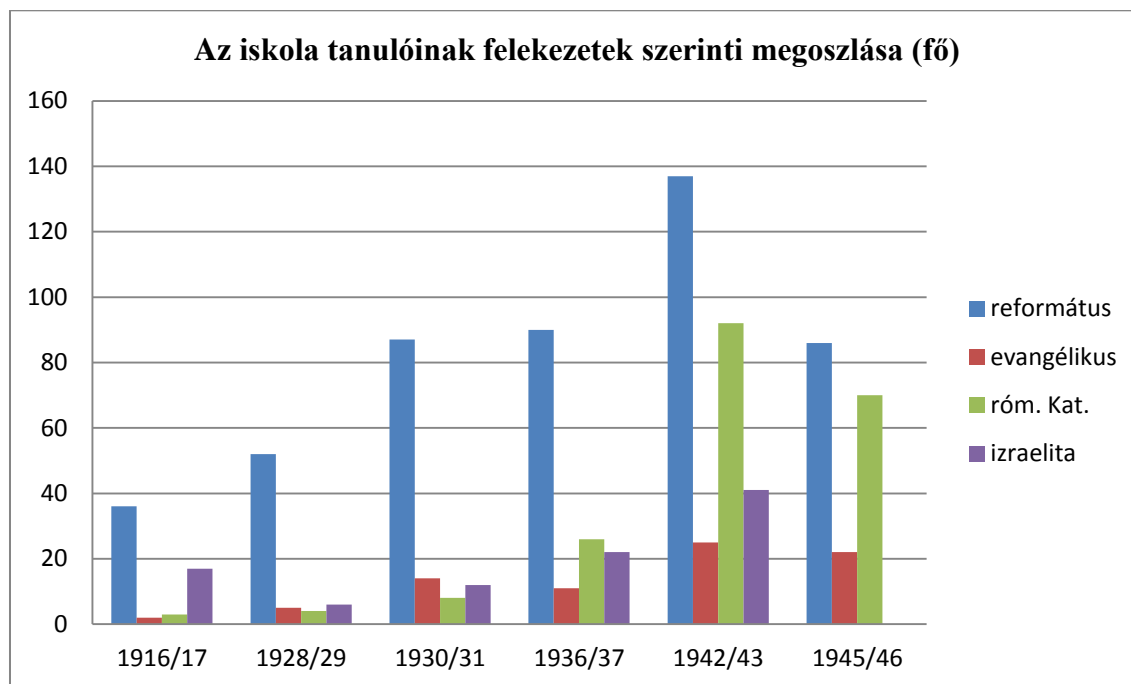
Az iskola tantestületéről szóló fejezetben táblázatba foglaltuk az iskola egyes tanáraitól összegyűjtött információkat. A források függvényében kirajzolódott előttünk egy-egy tanári életút. Megállapíthatjuk, hogy az iskola tantestületének jelentő része nem változott az iskola működése alatt. Bikfalvy Irén, Mojsisovich Margit, Finta Zoltánné, Toókné dr. Balla Mária, Szabó Lenke, Borbély Ilona már a siklói évek alatt is tanítottak az intézményben, s Pécsre költöztek az iskolával együtt. Itt csatlakozott a tantestülethez Dizseri Sándor, Ország Margit, Vánca Jolán és Kellnérné. Ők voltak, akik az iskola arcukat meghatározták. Többségükben az elszakadt országrészek szülőttei voltak, református vallásúak és középiskolai vagy polgári iskolai tanári végzettségük volt. Mojsisovich Margit és a tantestület többsége a református közösségért és a saját önfenntartásért dolgozó modern keresztény nő példáját képviselte a tanítványok és a szüleik előtt. Az igazgatónő már fiatal éveiben aktív szerepet vállalt a református hitéletet megújító, belmissziói mozgalomban. Széles körű kapcsolati hálót épített ki az egyház aktív nőtársadalmával. Siklósra, majd Pécsre kerülve részt vállalt a város társadalmi életében, és erre buzdította a tantestület többi tagját is. Több egyesületnek volt képviselője, s számos társadalmi tisztséget töltött be, ezzel is megerősítve a saját és az általa képviselt intézmény jó hírét. Az ő gondolatai és életútja testesíti meg leghitelesebben az emancipált keresztény nő típusát.

Az iskola tanulóinak vizsgálata felekezeti hovatartozásuk, anyanyelvük, lakóhelyük és eltartójuk (többségében az apa) foglalkozása alapján számos következtetésre adott módot.

A kezdetektől különböző felekezetű tanulók jártak az intézménybe. Siklóson – főképp az 1920-as évektől – inkább lehetett a református Baranya iskolájának tekinteni a polgári leányiskolát, mint Pécsen. (5. ábra) Ez összefüggött bizonyos mértékig az iskola tanulóinak lakóhelyével. A pécsi években a helybéli tanulók voltak többségben (50-60% között), Siklóson pedig Baranya református vidékeiről származók. A nagyvárosban, Pécsen, ahol a lakosság több mint 80%-a volt katolikus és 4%-a volt csak református, mindez jelentősen befolyásolta az iskola tanulóinak felekezeti hovatartozását. Pécsen a reformátusok alig haladták meg a tanulók összlétszámának a felét, 1943/44-ben a növendékeknek 52%-a volt református. Az evangélikus tanulók aránya Pécsen 10% körül mozgott, magasabb volt, mint Siklóson, ennek oka valószínűleg az lehetett, hogy az evangélikusok többsége Pécsen élt. A katolikusok aránya az iskola pécsi működése idején, Siklóshoz képest meghatszorozódott: 5%-ról 1943/44-ben 31%-ra nőtt. Ez az iskola tanulói létszámának jelentős növekedésének volt a következménye: 1945/46-ra meghatszorozódott a tanulói létszám a siklói első évhez képest. Az izraelita felekezetűek az iskola első tíz évében jelentős arányban képviselték magukat a tanulók között. Az utolsó siklói évben jelentősen lecsökkent az arányuk: 29%-ról 5%-ra. Úgy véljük, hogy ennek magyarázata a kedvezőtlen tanulási körülményeknek és a gazdasági válságnak volt köszönhető, mivel az leginkább az izraelita tanulók társadalmi bázisát, a kereskedő réteget sújtotta. (6. ábra) Pécsen már az első iskolai tanévben 13%-ra nőtt az arányuk. Az 1930-as évek

végén– a zsidótörvényeknek következtében – ismét csökkent az izraelita tanulók száma, de még 1943/44-ben, a megszállás előtti utolsó tanévben is 8% volt az arányuk. 1945/46-ban, a deportálások következtében az iskolában már nem voltak izraelita felekezetű tanulók.

5. ábra: Az iskola tanulóinak felekezetek szerinti megoszlása

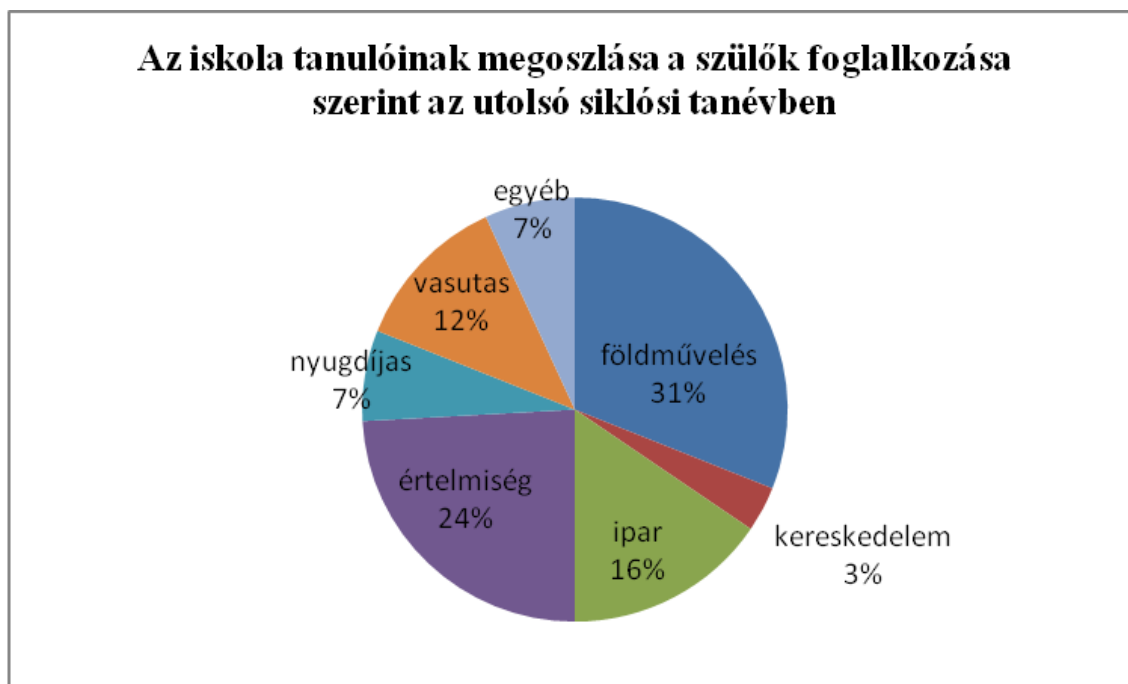

Szerk.: Ács, 2016. Forrás: BREL II/A.11: A Felsőbaranyai Református Egyházmegye Siklósi Polgári Leányiskolájának értesítője 1916/17.; OSZK: 1924/25-46/47. Ért. 1527/a számon "A felsőbaranyai református egyházmegye leánynevelő intézetének évkönyve".

A tanulók anyanyelvének a vizsgálata alapján azt állíthatjuk, hogy a magyar anyanyelvűek alkották az iskola többségét. A tanulók 5%-a volt csak németajkú. Horvátok, szlovákok és szerbek aránya 1% alatt maradt.

Az iskola társadalmi bázisát, ha tekintjük, akkor megállapíthatjuk, hogy Siklóson a mezőgazdaságból élő kisbirtokosok, középbirtokosok jelentős arányban járták leányaikat az iskolába. A gazdasági válságig magas volt az iparosok gyermekeinek az aránya is. (6. ábra)

6. ábra: A református iskola tanulóinak megoszlása az apa foglalkozása szerint, 1929/30-ban

Szerk.: Ács 2015. Forrás: A Felsőbaranyai Református Egyházmegye Siklói Polgári Leányiskolájának értesítője az 1929/30-as iskolaévről. Siklós, 1930:18.

Siklóson a református értelmiség leányai jelentős arányt képviseltek a tanulók között, Pécssett ez az arány az 1930-as évektől folyamatosan csökkent. Ez azonban nem azt jelentette, hogy a református lelkészek és tanítók a leányaikat az érettségit adó középiskolákban tanítták tovább. A statisztikai adatok azt jelezték, hogy kb. ugyanannyi fő (20-25) református lelkész és tanító gyermeke járt végig az iskolába, csak a tanulói létszám változott, azaz emelkedett jelentősen. Nem a református értelmiség iskolától való elpártolásáról volt szó az érettségi reményében, hanem csak létszámáruk csökkent a megnövekedett kiskereskedő és iparos réteg gyermekeihez képest. Az igény megvolt arra, hogy érettségit adó középiskolába taníttassák a gyermekeiket, ezt bizonyítja, hogy időről időre felmerült egy református fenntartású leány-középiskola létesítésének az igénye körükben. Ám mostoha anyagi körülményeik (az Ormánságban az egyházak következtében csökkenő gyülekezeti létszámmal, s csökkenő gyermeklétszámmal s ennek következtében csökkenő jövedelemmel kellett szembenézni) miatt nem tudták gyermekeiket taníttatni. A lelkészgyermek hűek maradtak a Pécsre került intézethez is, amit az egyházmegye tandíjkezdvezményekkel támogatott.

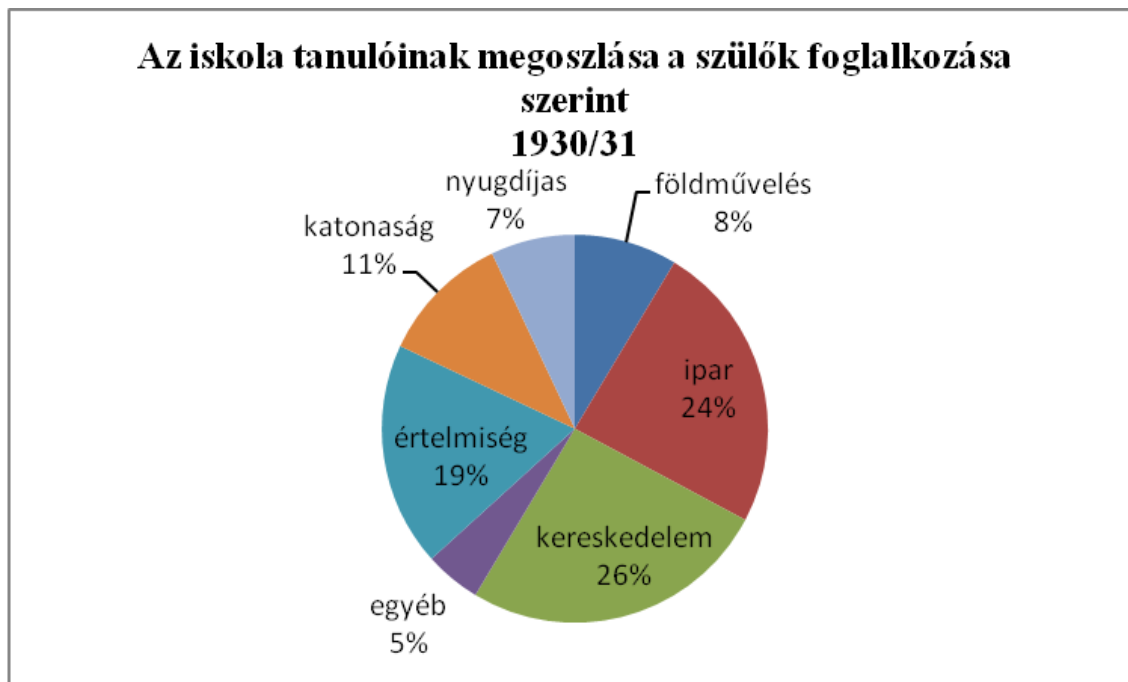
A tanulmányi eredményeket tekintve azt állapítottuk meg, hogy a jeles rendű tanulók között több volt a református lelkész és tanító gyermeke. A másik felekezett, akik jeleskedtek a tanulásban, azok az izraeliták voltak. Azt feltételezzük, hogy az ő esetükben a magasabb jövedelmi viszonyoknak és a polgárosodott életmódnak köszönhetően nagyobb arányú volt a jeles tanuló. Az iskolából kimaradt tanulók közül többeket tartott el özvegy vagy nyugdíjas édesanyjuk, s nem a tanulmányi előmenetelük, hanem anyagi lehetőségeik nem engedték, hogy elvégezzék az iskolát.¹⁹

Pécssett sokkal inkább a polgári iskola típusának megfelelő társadalmi bázisú gyermekanyag népesítette be az iskolapadokat. Lecsökkent a földbirtokos szülők gyermekeinek a száma, s az iskola

¹⁹Ilyen jellegű összefüggések megállapítására az iskola naplói adnak lehetőséget. A Felső-Baranyai Református Egyházmegye polgári leányiskolájának anyakönyvei 2015 őszén kerültek elő, a dolgozat első változatának leadása után. Így mélyrehatóbb elemzésük jövőbeli kutatási feladat maradt. A naplók jelenleg a Baranyai Református Egyházmegye Levéltárában találhatóak.

tanulóinak nagyobb részét a kiskereskedő, kisiparos és alsóbb tisztviselői rétegek leányai tették ki.(7.ábra)

7. ábra: A Felső-Baranyai Református Egyházmegye Leánynevelő Intézete tanulóinak az apa foglalkozása szerinti megoszlása az 1930/31-es első pécsi iskolai tanévben

Szerk.: Ács 2015. Forrás: A Felsőbaranyai Református Egyházmegye Leánynevelő Intézetének értesítője az 1930/31-es iskolaévről. Pécs, 1931:22.

A régi református kollégiumok hagyományához híven a nevelés az iskolában és az internátusban²⁰ együttesen folyt, a református hitelveken alapult, s a vallási tolerancia jellemezte. A református felekezet által fenntartott iskolának kezdetektől az volt a célja, hogy református identitással bíró felnőtteket neveljen, akik élethivatásukat felismerve, a református hitelvek szerint élve, szolgálják azokat a közösségeket, ahová tartoznak. A mindenkor református iskola feladata, hogy közvetítse azt a normát, melyet a XVI. században a reformátor ősaink szabtak meg a református felekezethez tartozók számára, figyelembe véve azokat a társadalmi és történelmi viszonyokat, amelyben az iskola működött, tekintettel az intézmény növendékeinek nemére, a szülei társadalmi hovatartozására, lakóhelyükre és az iskola működési helyéből adódó viszonyokra. A református hitelvek, beépülve a református ember mindennapjaiba, egy rájuk jellemző magatartási, viselkedési és életvezetési mintát eredményeztek.

²⁰A fenntartó törekedett arra, hogy kollégium-típusú iskolát hozzon létre. Abban az értelemben, hogy olyan tanulói közösséget kívántak felállítani – a református nevelési eszmény minél hatékonyabb megvalósítására –, amelyben a tanulók „szabad lakást és élelmezést találnak, akiknek testülete, egyesülete megfelelő felügyelet alatt csaknem zárdái életet él.” (Csiky Lajos). A Siklóson és a Pécsen működő polgári leányiskola és internátus szervezeti felépítése csak ebben az értelemben rokonítható a hagyományos református kollégiumok szervezetével. Hiszen a történelmi múltú református kollégium háromtagozatú (elemi, középszint és akadémiai szint) oktatási intézmény volt, míg a polgári csak a középszintű oktatás alsó szintjét képviselte. Bentlakásos nevelőintézetként követte a református kollégiumok hagyományait. Például a praeceptor-rendszer, „kismama”-rendszerként működött az internátus falai között: az idősebb diákleányok viselték gondját a fiatalabbaknak, segítették őket a mindennapi tevékenységükben és a tanulásban is (Mészáros – Németh – Pukánszky 2005:276-277; Református kollégiumok. Forrás: <http://church.lutheran.hu/reformatio/paroik.htm>).

Megállapítottuk, hogy – a református identitás alapját adó hitelvek miatt – a kálvinista nőtől elvárt magatartási minta és a jellemének főbb ismérvei kevésbé változtak a reformáció korától: a református nő erkölcsét és lelkiismeretét az szabja meg, hogy hogyan reagál Isten törvényeire. A Szentírás mindennapi olvasásával nyert ismeretek adják a cselekedeteinek zsinórmértékét. A kegyelmes élet azt jelenti a református identitású nő számára, hogy keresnie kell azt, amire rendeltetett; vagyis az életfeladatát. A kálvinista nő Isten munkatársa. Élete „Isten színe előtt, Istennel járó és Istenért élő,” önfeláldozó és alkotó élet. A kálvini tanok közül az egyik legfontosabb, mely a református ember identitásában meghatározóvá vált a munkához és az életfeladathoz való viszonyulás, melynek kiindulópontja az eleve elrendelés tana. E szerint a református ember számára mindig ott van a „kiválasztott vagy kitagadott lét dilemmája.” A református ember üdve az isteni kegyelemtől s Krisztusban való hitétől függ. A mindenkori jó keresztyént a cselekedetei árulják el. Tettei annak következményei, hogy Isten kegyelméből felismeri Krisztusban, a Megváltóban való hitét, s Krisztus követőjévé válik, s ennek következtében a „jó gyümölcsöt termő fához” hasonlatos lesz élete. A vagyonának gyarapodását és az anyagi javak felhalmozását eredményezi ez a fajta életstílus. A református embert nem önző harácsolás és fősვნყსég vezérli, hanem családjá boldogulása, gyermekei jövőjének a megalapozása. Egyik legfőbb célja – anyagi áldozatok vállalásával is – a közjót s embertársait szolgálni a szeretetszolgálat, az elesettek megsegítése, a jótékonykodás mindennapi gyakorlatával. A disszertáció bemutatta azokat a nevelésben alkalmazott módszereket, melyekkel a hitéletet erősítették a polgári leányiskolában. A hittanórák és a zsolttáreneklés mellett a Biblia naponkénti olvasásával, a reggeli és esti közös imádságok gyakorlatával, az áhítatok és istentiszteletek rendszeres látogatásával, a csendesnapok és leánykonferenciák tartásával nevelték a leányokat kálvinista identitású felnőtté. Az iskolában – az egyesületek felépítését és működését követve – számos önképzőkör, leánykör, valamint cserkészcsapat is működött, melyek az altruizmusra nevelés legfőbb eszközeinek bizonyultak. Az önképzőkörökben színi előadásokat, műsoros esteket tartottak, a leánykörök adományokat gyűjtöttek, melyekkel az elesetteket, a misszionáriusokat és a háborúk idején a katonákat segítették. A munkára nevelés számos konkrét példájával találkozhattunk a református iskolában: a mindennapi naposi teendők gyakorlásától, az iskola konyháján való segédkezéstől, a kerti munkákon át, a kézimunkázásig. Az iskola környezete, a tantermek berendezése is, azaz „még a kövek is a zsolttárok és a Biblia szellemét (...)” tükrözték, ahogy azt Ravasz László megfogalmazta.²¹

Bemutattuk, hogy a nők emancipációs törekvései hogyan hatottak a magyarországi református nők társadalmi szerepvállalására a két világháború között. Kiemelnénk a belmisszió hatását erre a folyamatra. Jóllehet a belmissziói vagy ébredési mozgalom sokkal szigorúbb hitéleti szabályokat jelentett azok számára, akik csatlakoztak ehhez az egyházi megújulási mozgalomhoz, mégis teret adott a nőknek, hogy otthonaikon kívül tevékeny szerepet vállaljanak közösségeik életében. Az ébredési mozgalom első korszakában tevékenykedő nők a társadalom közép- és felső rétegéhez tartoztak; családban élő, több gyermekes anyák voltak, akiknek a megtérés élménye felnőtt korban adatott meg, s akik a gyermekeik felnövekedése után vállalták a karitatív munkát a belmisszió hatására létrejött egyesületekben. A belmisszió második generációja már vallásos környezetben szocializálódott (leányegyesülethez tartozott, járt bibliaórákra, vasárnapi iskolában tanult stb.). Egyre többen alacsonyabb társadalmi rétegekből is vállaltak egyházi munkát, és szakképzést is szereztek hozzá, mint például az első lelkész: Novák Olga. Előmenetelüket a rátermettségüknek köszönheték, s nem férjük vagy családjuk egyházi kapcsolatainak. A Felső-Baranyai Református Egyházmegye polgári leányiskola számos tanára önálló keresőként tartotta el magát. A tanárok és az egyházmegye vezetői is aktív elkötelezettjei voltak a belmisszióknak. Az iskola igazgatójének, Mojsisovich Margitnak életútját elemezve megállapítottuk, hogy ő a belmisszió második generációjához tartozott. A belmisszió jelentős hatással volt az iskola életére, melyet jól mutatott az iskolán belül működő önképzőkörök, jótékonyági diákegyletek, valamint a közösségi vallásgyakorlás különböző formái, mint a csendesnapok és leánykonferenciák.

---

²¹Ravasz László: „[...] a kálvinista iskolát úgy képzelek el, hogy ott még a kövek is a zsolttároknak és a bibliának a szellemét lehellik.[...]a kálvinista iskola világnézetet kell, hogy képviseljen, ahol a világnézetnek meg kell jelennie a tantervben, módszerben, tankönyvekben.” (In:Értésítő- Lónyai, 1921/22. 4. Idézi: Rébay, 2011: 310.)

A reformáció korabeli hitelvek, mint nevelési célok megjelentek az egyházi vezetők, iskolaigazgatók ünnepélyeken elhangzott beszédeiben, az egyházkerületi és egyházmegyei közgyűlések jegyzőkönyveinek és az iskolai értesítőjének lapjain is. Megállapítottuk, hogy „az anyaszentegyház és az iskola kapcsolata, a református iskola, a református tanár, a református nevelés, a modern keresztyén nő, valamint szülő és az iskola kapcsolata” szövegtartalmakra használt metaforák alapján a református iskola legfontosabb nevelési célja konzervatív volt: Isten – haza – család szolgálatára nevelni az itt tanuló leányokat. A vizsgált szövegek azonban arra is rámutattak, hogy a kor keresztyén nőideálja a – korábbi korokhoz képest – dinamikusabbá és „modernebbé” vált a két világháború közötti korban. Az egyházi vezetés, ha megkésve is, de felismerte a modern kor társadalmi szükségleteit, mely szerint a leánygyermekeket – a református szellemben való nevelés mellett – az újabb társadalmi szerepekre való felkészítésben is segíteni kell. Így az oktatás terén az intézmény felkínálta a modern nyelveket, a gyors- és gépírást, a kereskedelmi ismereteket, mint a könyvelés és a számvitel tárgyak tanítását, mellyel segítette a végzetek munkába állását.

A korszakban végig a konzervatív keresztény neonacionalizmus és a revizionista szemlélet uralkodott, mely szintén befolyásolta a nevelési gyakorlatát is: áthatotta a tanított tananyagot, a tankönyveket, a tanórákon kívüli iskolai életet.

A Felső-Baranyai Református Egyházmegye polgári leányiskolájában használt történelemkönyvek elemzése során megállapítottuk azt a tényt, hogy a nők nagyon kis számban s kevésbé hangsúlyos módon szerepeltek a történelemkönyvekben, de a hozzájuk kapcsolódó szöveges és képi tartalmak tükrözték azt a szemléletváltozást a történelemtanítás kapcsán, ami a dualizmus korát, s a Horthy-korszak első évtizedét jellemezte. Megfigyelhető volt a Horthy-korszak tankönyveinek a szerző saját korának történelmét feldolgozó fejezeteiben a szerzői elfogultság a stílusban és a történelmi tények kezelésében. Megragadható volt a nők történelmi szemléletének kialakítása kapcsán a dualizmus-kori és a Horthy-korszak tankönyvírójának eltérő célja: míg a dualizmus korában a történelmi tények ismeretére fektették a hangsúlyt, a két világháború közötti korban az elsődleges cél az volt, hogy hazafias, erkölcsös, engedelmes, de irredenta szellemű leánygyermekek növekedjenek a polgári leányiskolákban.

A Felső-Baranyai Református Egyházmegye polgári leányiskolája történetének e sajátos szempontú feldolgozása adalék a magyarországi református felekezet iskolatörténetéhez, a baranyai reformátusok történetéhez, a Horthy-korszak iskolatörténetéhez és a református nőnevelés történetéhez. Mélyíteti helytörténeti ismereteinket Pécs és Siklós, valamint Baranya múltjában is.

A tézisfűzetben felhasznált irodalom

Elsődleges források

BREL II/A.11: A Felsőbaranyai Református Egyházmegye Siklósi Polgári Leányiskolájának értesítője 1916/17.; A Felsőbaranyai Református Egyházmegye polgári leányiskolájának anyakönyvei 1916-1948.

OSZK: 1924/25-46/47. Ért. 1527/a számon "A felsőbaranyai református egyházmegye leánynevelő intézetének évkönyve".

Istvánffy Gyula (1910): Történelem a polgári leányiskolák IV. osztálya számára II. rész. Budapest, Franklin - Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda. 126 p.

Istvánffy Gyula – Kováts György (1922): Történelem a polgári leányiskolák IV. osztálya számára II. rész. Budapest, Franklin - Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda. 139 p.

Kálvin János (1995a): A keresztyén vallás rendszere. III. könyv. 2. fejezet, 6. rész. Budapest, Magyar Református Egyház. p. 524.

Kálvin János (1995b): A keresztyén vallás rendszere. I. könyv, 10. fejezet, 1. rész. Budapest, Magyar Református Egyház. p. 88.

Kálvin János (1995c) : A keresztyén vallás rendszere. II. könyv, 3. fejezet, 5. rész. Budapest, Magyar Református Egyház. p. 275.

Vitéz Kováts György (1928): Történelem a polgári leányiskolák IV. osztálya számára II. rész. Budapest, Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) Könyvkiadó-vállalata. 140 p.

Másodlagos források

Albert B. Gábor (2007): Élményszerűség – kormegelevenítés – jelenközpontúság. In: Scientia Pannonica. p. 12.18.

Albert B. Gábor (2006): Súlypontok és hangsúlyeltolódások. Középiskolai történelemtankönyvek a Horthy-korszakban. Pápa, Pannon Egyetem, 2006. p. 137.

Baska Gabriella (2008): Metaforák egy 19. századi városi néptanítóról. Neveléstörténet, 1-2. szám. Forrás: www.kodolanyi.hu/nevelestortenet Letöltés dátuma:2013. 03. 15.

Carver, Terell (2004): Diskurzuselemzés és „nyelvi fordulat”. Politikatudományi Szemle, 4. szám. p.143-148.

Fabiny Tibor (1982) (szerk.): Luther Márton végrendelete. Budapest, Corvina Kiadó. 63 p.

Fischerné Dárdai Ágnes (2009): Ikonológiai és ikonográfiai szempontok a tankönyvi képek megítéléséhez. In: Kokovai Szabina - Pohánka Éva (szerk.): Ünnepi tanulmányok Móró Mária Anna tiszteletére. Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár, Pécs. p. 95-107.

Gyáni Gábor (2003): Történetírói nézőpont és narratív igazság. Magyar Tudomány. 2003/1. sz. 16–25.

Gyáni Gábor (2000): Emlékezés és oral history. In: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése. Napvilág, Budapest.

Hörcsik Richárd (1983): Református iskola és nevelés. In: Bartha Tibor – Makkai László (szerk.): Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből 1867-1978. (Studia et Acta Ecclesiastica V.) Budapest, 299-311.

Károly Anna (2007): Az oral history mint kutatási módszer.

Forrás: <http://rmpsz.ro/uploaded/tiny/files/magiszter/2007/nyar/07.pdf>. Letöltés ideje: 2012. április 22.

Katona András (2006a): A századelő történelemtanítása (1902-1920). In: Tanári Kincsesár – Történelem. Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából. I. 1.4.1-28.

Katona András (2006b): A Horthy-korszak történelemtanítása (1920-1944). In: Tanári Kincsesár – Történelem. Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából. I. 1.5.1-34.

Keresztes – Hamarkay, 2004: (szerk.): "A bizalom pecsége alatt". I-II. kötet. Budapest, Exodus.

Kéri Katalin (2001): Bevezetés a neveléstörténeti kutatások módszertanába. Budapest, Műszaki Könyvkiadó. 120 p.

Mészáros István – Németh András – Pukánszky Béla (2005): Neveléstörténet. Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe. Budapest, Osiris, 2005.

Pukánszky Béla (szerk.) (2008): A neveléstörténet-írás új útjai. Gondolat Kiadó, Budapest.

Rébay Magdolna (2011): Református közoktatás a fővárosban a kezdetektől 1952-ig. Csokonai Könyvkiadó, Debrecen. 399 p.

Dr. Sebestyén Jenő (1927): A református nő lelkivilága I–III. kötet. Budapest, Sylvester Kiadás.

Szabó Károly (2010): Trianon-kép változása a középiskolai történelem tankönyveinkben a húszas évektől napjainkig. In: Elektronikus Könyv és Nevelés. XII. évfolyam, 2. szám.

Szabolcs Éva (2001): Kvalitatív kutatási metodológia a pedagógiában. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.

Unger Mátyás (1979): A történelmi tudat alakulása a középiskolai történelemkönyveinkben a századfordulótól a felszabadulásig. 2.kiadás. Budapest, Tankönyvkiadó, 1979. 340 p.

Vámos Ágnes (2003): Metafora a pedagógiában. Budapest, Gondolat Kiadói Kör.

Vámos Ágnes (2001): A metafora felhasználása a pedagógiai fogalmak tartalmának vizsgálatában. Magyar Pedagógia, 101, 1. szám. p. 85-108.

Forrás: http://www.magyarpedagogia.hu/document/Vamos_MP1011.pdf. Letöltés ideje: 2012. október 12.

A doktori értekezés témájához kapcsolódó publikációk

1. Ács Marianna: A nőnevelés intézményeinek kiépülése és fenntartása a Dunamelléki Református Egyházkerületben 1948-ig. In: ACTA SZEKSZARDIENSIIUM: SCIENTIFIC PUBLICATIONS XVII:(1) pp. 1743. (2015)
  2. Ács Marianna: A protestánsok megjelenése Pécssett. In: Végh Andor (szerk.) A kisebbségek geopolitikája: VIII. Magyar Politikai Földrajzi Konferencia. Konferencia helye, ideje: Pécs, Magyarország, 2012.11.15. – 2012.11.16. Pécs: PTE TTK Földrajzi Intézet, 2014. pp. 175181. (ISBN:9789636425968)
  3. Ács Marianna: A kálvinista szellemű leánynevelés gyakorlata a Felsőbaranyai Református Egyházmegye polgári leányiskolájában (1916-1948). In: Buda András (szerk.): Oktatás és nevelés – gyakorlat és tudomány. 2014. XIV. Országos Neveléstudományi Konferencia. p. 298. A konferencia helye és ideje: Debrecen, 2014. november 6-7-8. Magyar Tudományos Akadémia, Pedagógiai Tudományos Bizottsága, 2014. Könyvrészlet/Absztrakt/Tudományos.
  4. Ács Marianna: Református előljárók a nőnevelésről a két világháború közötti korban. In: Andl Helga, MolnárKovács Zsófia (szerk.) Iskola a társadalmi térben és időben IV. 2013. Konferencia helye, ideje: Pécs, Magyarország, 2013.04.16. – 2013.04.17. Pécs: PTE Oktatás és Társadalom Neveléstudományi Doktori Iskola, pp. 6474.
- Egyéb konferenciaközlemény/Konferenciaközlemény/Tudományos
5. Ács Marianna: Non est currentis: The calvinist Magda Szabó's relationship to power during her literary and teacher's career In: Anon (szerk.) Education and Power: Historical Perspectives: International Standing Conference for the History of Education. Konferencia helye, ideje: Riga, Lettország, 2013.08.21.- 2013.08.24. Riga: University of Latvia, 2013. p. 18. (ISCHE; 35.) (ISBN:9789934517082) Könyvrészlet/Absztrakt/Tudományos .
  6. Ács Marianna: "Non est currentis..."A kálvinista szellemű leánynevelés emlékezete Szabó Magda műveiben. In: VALÓSÁG: TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KÖZLÖNY LVI.:(6.) pp. 5171. (2013) Folyóiratcikk/Szaccikk/Tudományos
  7. Ács Marianna: A tanulás környezete a Siklósi Polgári Leányiskolában a dualizmusvégén. In: Bárdos Jenő, Kis-Tóth Lajos, Racsko Réka (szerk.): VÁLTOZÓ ÉLETFORMÁK – RÉGI ÉS ÚJTANULÁSI KÖRNYEZETEK. XIII. Országos Neveléstudományi Konferencia,p. 151. Konferencia helye és ideje: Eger, 2013. november 6–7–8–9. Magyar Tudományos Akadémia, Pedagógiai Tudományos Bizottság, 2013. Könyvrészlet/Absztrakt/Tudományos.
  8. Ács Marianna: Református közoktatás Budapesten: Az ismertett könyv: Rébay Magdolna: Református közoktatás a fővárosban a kezdetektől 1952ig: kitekintéssel az illetékes egyházmegyék és a Dunamelléki Református Egyházkerület közoktatási politikájára. Debrecen: Csokonai Könyvkiadó, 2011. 399 p ISBN 9789632602771. In: KÖNYV ÉS NEVELÉS XV.:(1.) pp. 9293. (2013) Folyóiratcikk/Recenzió/kritika/Tudományos 2012 .
  9. Ács Marianna: A történelmi nőalakok interpretációjának változásai.: Női portrék Istvánffy Gyula és Kovács György polgári leányiskolai történelemtankönyveiben. In: Benedek András, Tóth Péter, Vedovatti Anildo (szerk.) A munka és nevelés világa a tudományban : XII. Országos Neveléstudományi Konferencia. 385 p. Konferencia helye, ideje: Budapest, Magyarország, 2012.11.08. – 2012.11.10. Miskolc: Közoktatási Vezetők Képzéséért Oktatási és Nevelésfejlesztési Alapítvány, 2012. p. 203. (ISBN:9789638911087) Könyvrészlet/Absztrakt/Tudományos.

